

УДК 159.954

СПЕЦИФІКА ЗАСТОСУВАННЯ АРТ-ТЕХНІК У ПСИХОДІАГНОСТИЧНІЙ І ПСИХОКОРЕКЦІЙНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ

Надія Булка

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Окреслено коло проблем, пов'язаних із специфікою використання арт-технічних прийомів у роботі з дітьми. Подано історичний огляд розвитку зображувальних прийомів як психокорекційного інструменту. Підкреслюється необхідність урахування характерних особливостей внутрішнього світу дитини в психодіагностиці й психокорекції за допомогою арт-технік. Автор доводить, що вербальна інтеракція та спостереження за поведінкою дитини набувають особливого значення в ході інтерпретації дитячих робіт. Звернено увагу на специфіку взаємодії психолога й дитини при використанні арт-технік, а також на особливості застосування зображувальних матеріалів в роботі з дітьми.

Ключові слова: арт-техніки, арт-терапія, зображувальний матеріал, емоційне навчання, емоційне виховання.

Арт-техніки впевнено завойовують прихильників не лише в далекому й близькому зарубіжжі, а й в Україні. Вони набувають статусу самостійного психокорекційного та психотерапевтичного напрямку завдяки простоті й доступності використання, а також через очевидні переваги над вербальними формами роботи.

Завдяки тому, що арт-техніки є засобом переважно невербального спілкування, вони є особливо цінними в роботі з тими особами, які мають труднощі щодо словесного опису своїх переживань. І власне художній образ, відображаючи сукупність тих чи інших уявлень і переживань, є найбільш економічним інструментом комунікації. Поряд з цим образотворча діяльність є хорошим засобом зближення, своєрідним "мостом" між спеціалістом і клієнтом.

Робота з арт-техніками в більшості випадків викликає в людей позитивні емоції, допомагає подолати апатію й безініціативність, сформувати більш активну життєву позицію. Арт-техніки базуються на мобілізації творчого потенціалу людини, внутрішніх механізмів саморегуляції й зцілення. Вони відповідають фундаментальній потребі в самоактуалізації – розкритті широкого спектру можливостей людини й утвердження нею свого індивідуально-неповторного способу буття-в-світі.

Образотворча діяльність у багатьох випадках дозволяє обходити "цензуру" нашого Супер-Его, тому надає унікальну можливість для дослідження несвідомих процесів, вияву й актуалізації латентних ідей і станів, тих соціальних ролей і форм

поведінки, які знаходяться у "витісненій" формі або проявляються слабо. Вона допомагає досягти стану психологічного комфорту, а художник тут перетворюється в "глядача". Незалежно від того, чи займається людина літературною творчістю, малює чи розповідає, вона здійснює "переклад" інформації з емоційного на когнітивний рівень. Одночасно з цим змінюється її ставлення до минулого, травматичного досвіду і своїх психологічних недоліків.

Особливо благодатний ґрунт для застосування арт-технік у роботі з дітьми, які в силу вікових особливостей не завжди можуть описати свої почуття, стан душі та ставлення до значимих подій, що з ними відбуваються. Це зумовлено недостатнім розвитком словникового запасу, невмінням правильно сформулювати свою думку, а часто й нездатністю (вона нерідко прослідковується й у дорослих) зосередитися на своєму внутрішньому світі.

Перші спроби використання в роботі з дітьми зображувальних прийомів як психотерапевтичного й психокорекційного інструменту, а також з метою стимуляції їх психічного розвитку мали місце ще в першій половині XIX століття. На Заході подібна практика отримала поширення зокрема в роботах Г. Ріда, Е. Крамера [1, с. 99].

"Педагогічний" напрямок в арт-терапії завжди був достатньо вагомим і розвивався паралельно з "медичним". Проте для "педагогічного" напряму термін "арт-терапія" є не зовсім коректним, оскільки більше асоціюється з лікуванням. Тому спеціалісти цієї течії надають перевагу термінам "емоційне виховання", "емоційне навчання", "розвиток творчого потенціалу", які більш точно відображають спрямованість їх діяльності. Часто використовуються такі назви сесій, як урок чи заняття "художнього самовираження".

Психологи давно помітили, що, використовуючи арт-техніки в роботі з дітьми, необхідно брати до уваги певну специфіку дитячого внутрішнього світу. Одна із особливостей маленького клієнта полягає в тому, що йому в більшості випадків важко вербалізувати свої проблеми й переживання. Для нього природною є невербальна експресія, у тому числі й образотворча. Це особливо важливо тоді, коли в дитини є мовні розлади. Слід брати до уваги й те, що діти більш спонтанні і менш здатні до рефлексії своїх почуттів і вчинків. Їх переживання більш безпосередньо, невимушено й жваво проявляються в зображувальній продукції, ніж у словах. Відображені в ній, воно легко доступні для сприймання й аналізу.

Мислення дитини більш образне й конкретне, ніж мислення більшості дорослих, тому вона використовує образотворчу діяльність як спосіб осмислення дійсності і своїх взаємовідносин з нею. За малюнком дитини можна судити про рівень її інтелектуального розвитку і ступінь психічної зрілості.

Пропонуючи дитині казкові, фантастичні сюжети для "розробки" їх у малюнковій формі, слід враховувати жвавість і багатство дитячої фантазії. Важливими є також рольова пластичність дитини, її природна схильність до ігрової діяльності. усім цим можна користуватися, створюючи на арт-заняттях особливу атмосферу гри й творчості та підбираючи разом з дітьми відповідні сюжети й теми як основу індивідуальної та групової корекції.

Суттєвою особливістю є ще й те, що малюнкові матеріали й предмети ігрової діяльності є для дитини більш важливими партнерами комунікації, ніж психолог. Дитина проявляє щодо них характерні для себе і пов'язані з особистим досвідом способи побудови стосунків, ті чи інші емоційні реакції, у яких очевидні прояви переносу. Це давно було помічено дитячими психологами й використовується в розробці різних методик, що дозволяють налагодити контакт з дитиною за допомогою предметів і матеріалів її ігрової діяльності (М. Клейн, М. Мілнер, Д. Віннікот, М. Ловенфельд) [1, с. 101]. З цим також пов'язані й багаті можливості реконструктивного, психокорекційного впливу, що опирається на самозцілювальні тенденції дитячої психіки. Адже вона за допомогою реорганізації оточуючого ігрового простору прагне "творчо відповісти" на проблеми, що виникають у дитини.

Треба враховувати й те, що ігровий простір, малюнковий чи інший образотворчий матеріал та образ є для дитини засобами психічного захисту і саморегуляції, до яких вона звертається під час важких для себе обставинах. Це, зокрема, пов'язано з можливістю зображувального образу достатньо тривалий час "утримувати" афекти, не даючи їм "виплеснутися" назовні, а також з його здатністю "дистанціювати" переживання за рахунок механізму проекції, що відповідно збільшує можливість для їх контролю. Тому образ може виступати в дитини своєрідним "контейнером", усередині якого складні почуття зберігаються до того часу, доки дитяча свідомість не зможе їх "побачити" чи "прийняти".

"Захисна" функція ігрового простору, матеріалу й образу передбачає також і те, що вони забезпечують можливість регресу психіки і тим самим необхідний ступінь "відкритості" дитини для психокорекційної роботи. Регресія й відображення регресивного матеріалу (досвіду, ролей, ситуацій) в образотворчому процесі призводять до взаємодії з предметами і матеріалами ігрового простору й поступової реінтеграції досвіду.

При застосуванні арт-технік у роботі з дітьми потрібно зважати й на те, що багато психологічних уявлень спочатку були сформульовані в роботі з дорослими. А тому не можуть бути механічно перенесені в роботу з дітьми. Це особливо стосується діагностики й психологічного змісту окремих елементів образотворчої продукції. Дуже важливою при цьому є правильно побудована вербальна інтеракція з дитиною, яка допомагає з'ясувати особливості психологічного навантаження її образотворчої продукції і відповідних переживань.

Через значні відмінності в індивідуальних здібностях і рівнях психічного розвитку дітей інтерпретація дитячих робіт може набувати особливої складності. Слід брати до уваги й обмежену здатність дітей до словесного вияву своїх переживань на фоні властивого їм чималого артистизму.

Спостереження за поведінкою дітей і використання стандартних методик часто не дає змоги оцінити їхні глибинні переживання. Найтипівіші помилки, які трапляються при розгляді дитячих робіт полягає в застосуванні тих інтерпретаційних підходів, які здебільшого використовуються в роботі з дорослими. Варто вра-

ховувати вплив тих чи інших подій в житті дитини на створювані нею образи і те, як психокорекційна робота впливає на процес її розвитку в цілому.

С. Батман застерігає від недооцінки особливостей дитячої психіки [1, с. 147]. Діти повинні розглядатися як найвищі авторитети в своєму світі, коли мова йде про їх власні уявлення. Мова дітей більш виразна й точна, ніж нам часто здається.

Д. Ділео вказував, що малюнки дітей являють собою зображення, а не відтворення, що вони виражають внутрішній, а не візуальний реалізм. Малюнки характеризують перш за все саму дитину, а не предмет, що виступає моделлю, оскільки в зображенні присутні як емоційні, так і пізнавальні елементи [2, с. 13–14].

Образотворча діяльність дітей може використовуватися з психотерапевтичною метою по-різному. Залежно від цілей роботи, співвідношення зображувального етапу і обговорення продукту творчості може бути неоднаковим. С. Валкер, посилаючись на Амстер [1, с. 147], перераховує п'ять основних форм гри, які застосовуються в арт-техніках з різною метою, а саме: а) психологічної оцінки і постановки діагнозу; б) налагодження стосунків з дитиною; в) допомоги дитині вербалізувати усвідомлений матеріал і пов'язані з ним переживання; г) допомоги дитині осмислити той символічний матеріал, який сприймається нею як небезпечний; д) формування у дитини нових інтересів, на які вона зможе потім опиратися в повсякденному житті і які можуть допомогти їй у подальшому психосоціальному розвитку.

Зображувальна творчість допомагає дітям відновити почуття власної гідності, оживити сферу фізичних відчуттів, що заблоковані в результаті травми, і сприяти прояву придушених почуттів. Відновлення образу "Я" може стимулюватися фізичними властивостями зображувальних матеріалів, які є невербальними інструментами для визначення того, що стосується чи не стосується до сфери "Я".

Хоча нерідко образотворча робота дитини поєднується в арт-техніках з її обговоренням, існує немало випадків, коли психокорекційні фактори діють без будь-якого зв'язку з вербалізацією.

Художню роботу можна розглядати як безпечний і природний для дитини вид діяльності. Проте іноді в психокорекційних стосунках фігура арт-психолога може сприйматися деякими дітьми як загрозна, тому її роль повинна бути чітко визначена для того, щоб зберегти довіру дитини. Іноді психолог виступає в ролі жертви. Але за допомогою механізму переносу, він, з одного боку, може сприйматися як особа, що несе загрозу чи не заслуговує на довіру, а з іншого боку, – ідеалізуватися й наділятися магнетичними властивостями. Уникнення оцінок при цьому є важливою передумовою для подолання дитиною наслідків психічної травми. Арт-психологу відводиться переважно роль свідка, що поважає особистість дитини й спонукає її до діалогу.

Стосовно арт-корекційної роботи фактор взаємин між психологом і дитиною пов'язаний перш за все з наступними функціями психолога [3, с. 36]: а) створенням атмосфери високої терпимості й безпеки, необхідних для вільного прояву дитиною свого внутрішнього світу – як у художній роботі, так і в інших формах

експресивної поведінки; б) структуруванням і організацією діяльності дитини, що досягаються за рахунок формування певної системи правил її поведінки, фокусування її уваги на образотворчій роботі, регулювання кількості і якості матеріалів, що використовуються дитиною, вивчення певних способів роботи з ними; в) встановлення з дитиною емоційного резонансу, необхідного для взаємного обміну почуттями, образами й ідеями, тобто для “діалогу” з дитиною, який здійснюється як прямо – з використанням вербальних і невербальних засобів комунікації, так і опосередковано – за допомогою зображувальних матеріалів і продукції; г) використання психологом різних інтервенцій, які покликані надати дитині емоційну підтримку, допомогти їй висловити свої почуття й думки.

Існує своя специфіка й у використанні різних матеріалів при арт-терапевтичній роботі з дітьми. Дуже важливою є можливість для них створювати безлад, використовуючи зображувальні матеріали. Часто спостерігається змішування фарб, надмірне використання води чи іншої рідини, а також додавання до них різних матеріалів. Дитина, звичайно, прагне зберегти подібний розчин чи “кашу” протягом декількох тижнів. Іноді діти заявляють, що цей розчин є “отрутою” чи “ліками”.

Діти можуть використовувати матеріали незвичайними способами: накладати один колір фарби на інший, загортати матеріали в папір чи тканину, а потім розгортати їх. Крім того, вони мають схильність вибирати будь-які доступні їм матеріали й предмети, які, здебільшого, не використовуються в роботі з арт-техніками. Діти із задоволенням використовують глину, мило, воду чи фарбу, іноді наносячи їх на шкіру. Розфарбовування долонь і рук, а також обличчя, очевидно, передає стан “внутрішньої забрудненості” й “хаосу”, що переживається дитиною. З цієї ж причини деякі діти досить насторожено ставляться до нанесення фарби на свою шкіру, і процедура її змивання представляє для них особливу значимість. Вони нерідко просять психолога допомогти їм помитись, очевидно, для більшої впевненості, що вони “чисті”.

Серед незвичайних матеріалів, що використовуються дітьми, можна назвати й овочі, з яких вирізаються різні фігури й створюються композиції. Наприклад, Т. Зінкевич-Євстігнєєва і Т. Грабенко пропонують використовувати в роботі з дітьми техніку “Овочевих печаток”, поєднуючи її із казкотерапією [4, с. 153–154]. Ті ж автори описують цікаві прийоми створення своїх власних фарб із тіста з різними домішками. Сам процес створення таких фарб несе символічне й глибоко психокорекційне навантаження. Використовується також техніка “мертвої” і “живої” води як способів “розчинення” того, що гальмує розвиток людини й подачі нових сил для творення [4, с. 154–155].

Часто в ролі зображувальних засобів дітьми можуть використовуватися будь-які підручні матеріали, наприклад, гудзики, сірники і т.п. Цілі цикли роботи з гудзиками й сірниками були розроблені арт-терапевтами [4, с. 258–267]. Ігри із вказаними предметами надають можливість застосування арт-технік у роботі з дітьми, що мають проблеми в розвитку й обмежені можливості для життєдіяльності.

Зображувальні матеріали й процес художньої творчості є додатковими факторами у відновленні й закріпленні ідентичності дитини. Фізичні якості матеріалів забезпечують різноманітні форми маніпуляцій, наприклад, змішування й розбризкування фарб та інших рідин. Робота з матеріалами нерідко відображає повторне переживання дитиною нанесеної їй травми і забезпечує відновлення психічної чутливості. Іноді подібні переживання втілюються в образах. Це може попереджувати їх нав'язливе "виплескування" в подальшому житті дитини в різних агресивних і аутоагресивних формах. Аналогічним чином реакція на гнів і реалізація прагнення покарати кривдника за допомогою певних маніпуляцій із зображувальними матеріалами і образами знижує ймовірність насильницьких дій з боку дитини.

Отже, позитивні сторони образотворчого процесу пов'язані з відчуттям дитиною контролю над ним, підвищенням самооцінки і зміною сприймання свого "Я", проясненням незрозумілих переживань та їх усвідомленням у доступній для дитини мірі і такими темпами, що підходять власне їй. Застосування арт-технік надає можливості дитині сформувавши відчуття життєвої перспективи, що є однією з найважливіших засад формування активної життєвої позиції особистості.

-
1. Практикум по арт-терапии / Под ред. А.И.Копытина. СПб., 2000.
 2. Дилео Д. Детский рисунок: диагностика и интерпретация. М., 2001.
 3. Копытин А. Системная арт-терапия. СПб., 2001.
 4. Зинкевич-Евстигнеева Т., Грабенко Т. Практикум по креативной терапии. СПб., 2001.
 5. Марковина И. Социоментальные картины мира: опыт моделирования коллизий сознания // Язык и сознание: парадоксальная рациональность. М., 1993.

SPECIFICITY OF USAGE OF ART-TECHNIQUES IN CHILDREN'S PSYCHODIAGNOSIS AND PSYCHOCORRECTION

Nadiya Bulka

*Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska Str., 1
Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

The article illuminates the broad audience of problems, bound with specificity of usage of art-technique in activity with children. The historical review of development of representational methods in quality of psychocorrection of the tool is shown. The attention to the necessity is stressed to allow for idiosyncrasies of a inner life of the child in a psychodiagnosis and psychocorrection with the help of art-techniques. Is demonstrated, that verbal interaction and overseeing by behaviour of the child are especially relevant in a course interpretation of children's activities. The steadfast attention is given to specificity of interplay of a psychologist and a child at usage of art-techniques, and also features of application of representational stuffs in activity with children.

Key words: art-engineering, art-therapy, representational stuffs, emotional education, emotional formation.

Стаття надійшла до редколегії 26. 03. 2002

Прийнята до друку 10. 05. 2003